

Strategies for Enriching the Implemented Curriculum of Arabic Language Education in Upper Secondary Education

mohammad mahmoodi¹ , meysam gholampoor²

¹PhD in Curriculum Studies, University of Birjand, Birjand, Iran. (Responsible author) . mo_mahmoodi@birjand.ac.ir

² Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Faculty of Literature and Human Sciences, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran. m.gholampour@hsu.ac.ir

Abstract

The present qualitative study, employing a phenomenological approach, aims to investigate strategies for enriching the implemented curriculum of Arabic language education in upper secondary education and to identify the requirements and contextual factors influencing this process. Data were collected through semi-structured interviews with 18 purposively selected participants, including Arabic language teachers, curriculum planning experts, and professors of Arabic language education. Thematic analysis was conducted at three levels—basic, organizing, and overarching themes—while adhering to qualitative validation criteria. Findings revealed five main themes: focusing on practical language skills such as enhancing reading comprehension, oral expression, and writing; deepening understanding of Arabic grammar and structures through practical morphology instruction, multi-level syntax teaching, and exposure to Arabic rhetoric and aesthetics; utilizing modern educational technologies including language learning software, online audio-visual resources, and blended interactive environments; diversifying teaching and assessment methods by fostering activity-based communicative learning, personalizing instruction via differentiated approaches, and employing performance- and process-oriented assessments; and establishing connections with Islamic-Arabic culture and civilization by familiarizing learners with rich Arabic literature, the role of Arabic in Islamic sciences, and Arab cultural traditions. These results provide valuable guidance for curriculum planners, teachers, and policymakers aiming to enhance the quality of Arabic language education in secondary schools.

Keywords: Education, Arabic language, implemented curriculum, enrichment, teaching, secondary school.

Date Received: 1404-03-22 Revision date 1404-05-03 Date of admission: 1404-05-27 Online publication date: 1404-07-20

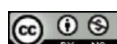
Citation of this article: mahmoodi, mohammad; gholampoor, meysam (2025). Strategies for Enriching the Implemented Curriculum of Arabic Language Education in Upper Secondary Education. Research in Arabic language and literature education, 7(2), pp. 67-84.

Publisher: Farhangian University

© the authors

[http:// https://amozesharabi.cfu.ac.ir](http://https://amozesharabi.cfu.ac.ir)

Article type: Research Article

استراتيجيات إثراء المنهاج الدراسي المنفذ في تعليم اللغة العربية في المرحلة الثانوية الثانية

محمد محمودي^١، ميثم غلام پور^٢

^١دكتوراه في دراسات المناهج، جامعة بيرجند، بيرجند، إيران. (مؤلف مسئول) mo_mahmoodi@birjand.ac.ir
^٢أستاذ مساعد، قسم العلوم التربوية، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الحكيم السبزواري، سبزواري، إيران. m.gholampour@hsu.ac.ir

الملخص

يهدف هذا البحث إلى دراسة استراتيجيات إثراء المنهاج الدراسي المنفذ في تعليم اللغة العربية في المرحلة الثانوية الثانية، وتحديد المتطلبات والبيئات المؤثرة في هذه العملية. وقد أجريت هذه الدراسة باستخدام المنهج النوعي وفق المقاربة الظاهرية، حيث تم جمع البيانات من خلال مقابلات شبه منظمة مع ١٨ من معلمي اللغة العربية وخبراء تخطيط المناهج وأساتذة تعليم اللغة العربية، الذين تم اختيارهم بطريقة العينة الهادفة. وتم تحليل البيانات باستخدام منهج تحليل المضمون على ثلاثة مستويات: المضامين الأساسية، التنظيمية، والشاملة، مع مراعاة معايير الصدق في البحوث النوعية. وأظهرت النتائج خمسة مضامين شاملة رئيسية تشمل: التركيز على المهارات اللغوية التطبيقية (بما في ذلك تعزيز مهارة الفهم القرائي، تطوير مهارة التعبير الشفهي، والارتقاء بمهارة الكتابة)، تعميق فهم القواعد والهيكل النحوية للغة العربية (بما يتضمن التعليم التطبيقي لقواعد الصرف، التعليم متعدد المستويات لقواعد النحو، والتعرف على البلاغة والجماليات اللغوية)، توظيف التقنيات التعليمية الحديثة (بما يشمل استخدام البرمجيات والتطبيقات التعليمية الخاصة باللغة، وتوظيف الموارد الصوتية والمرئية عبر الإنترنت، وخلق بيئات تعلم مدمجة وتفاعلية)، تنوع أساليب التدريس والتقييم (بما في ذلك إنشاء بيئات تعليمية تواصلية وتفاعلية قائمة على الأنشطة، تخصيص التعليم وفق منهج التعلم التفريقي، والتقييم الأدائي والعملية لتقييم المهارات بشكل متكامل)، وتعزيز الصلة بالثقافة والحضارة العربية الإسلامية (بما يتضمن التعرف على الأدب العربي الغني، إدراك مكانة اللغة العربية في العلوم الإسلامية، وفهم ثقافة وعادات المجتمعات العربية). ويمكن أن تشكل نتائج هذا البحث دليلاً موجهاً لمخططي المناهج والمعلمين وصناع السياسات التعليمية لتحسين جودة تعليم اللغة العربية في المدارس الثانوية.

الكلمات المفتاحية: التعليم، اللغة العربية، المنهاج الدراسي، الإثراء التدريسي، المرحلة الثانوية

راهبردهای غنی‌سازی برنامه درسی اجراشده آموزش زبان عربی در دوره دوم متوسطه

محمد محمودی^۱، میثم غلام‌پور^۲

^۱دکترای مطالعات برنامه درسی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران. (نویسنده مسئول) mo_mahmoodi@birjand.ac.ir
^۲استادیار، گروه علوم تربیتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران. m.gholampour@hsu.ac.ir

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی راهبردهای غنی‌سازی برنامه درسی اجراشده آموزش زبان عربی در دوره دوم متوسطه و شناسایی الزامات و بسترهای مؤثر در این فرآیند انجام شده است. این مطالعه به روش کیفی و با استفاده از رویکرد پدیدارنگاری انجام گرفت. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۸ نفر از دبیران، کارشناسان برنامه ریزی درسی و اساتید آموزش عربی جمع‌آوری شد که با نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. تحلیل داده‌ها با استفاده از رویکرد تحلیل مضمون در سه سطح (مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر) و با رعایت معیارهای اعتبارسنجی کیفی انجام گردید. یافته‌ها در قالب پنج مضمون فراگیر اصلی شامل تمرکز بر مهارت‌های زبانی کاربردی (مشمول بر مؤلفه‌هایی چون تقویت مهارت درک مطلب، توسعه مهارت بیان شفاهی و ارتقاء مهارت نوشتاری)؛ «تعمیق فهم قواعد و ساختارهای زبان عربی (شامل آموزش کاربردی قواعد صرف، آموزش چندسطحی قواعد نحو و آشنایی با بلاغت و زیبایی‌شناسی زبان عربی)؛ بهره‌گیری از فناوری‌های نوین آموزشی (مشمول بر استفاده از نرم‌افزارها و اپلیکیشن‌های آموزش زبان، به‌کارگیری منابع صوتی و تصویری آنلاین، ایجاد محیط یادگیری ترکیبی و تعاملی)؛ تنوع‌بخشی به روش‌های تدریس و ارزشیابی (مشمول بر ایجاد محیط یادگیری ارتباطی و تعاملی مبتنی بر فعالیت، شخصی‌سازی آموزش با رویکرد تمایزی در یادگیری زبان عربی، ارزشیابی عملکردی و فرآیندمحور برای سنجش یکپارچه مهارت‌ها)؛ ایجاد ارتباط با فرهنگ و تمدن اسلامی-عربی (شامل آشنایی با ادبیات غنی عربی، درک جایگاه زبان عربی در علوم اسلامی و شناخت فرهنگ و آداب و رسوم جوامع عربی) استخراج شد. نتایج این پژوهش می‌تواند راهنمایی برای برنامه‌ریزان، معلمان و سیاست‌گذاران آموزشی در ارتقای کیفیت آموزش زبان عربی در مدارس متوسطه باشد.

واژه‌های کلیدی: آموزش، زبان عربی، برنامه درسی اجراشده، غنی‌سازی، تدریس، متوسطه

مقدمه

یادگیری به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین فرایندها برای رشد و پیشرفت جوامع بشری شناخته می‌شود و زبان، کلیدی‌ترین ابزار برای برقراری ارتباط و انتقال اندیشه است (جلیلی و همکاران، ۱۴۰۴، ص ۱۲). درواقع، زبان تنها ابزاری برای بیان نیست، بلکه پلی برای تفکر، درک مفاهیم جدید و به دست آوردن مهارت‌ها به شمار می‌رود (حسین پور، ۱۴۰۳، ص ۲۰). از همین رو، نادیده گرفتن مبانی روان‌شناختی در آموزش زبان یا بی‌توجهی به آن، فرایند یاددهی-یادگیری را با چالش‌های فراوانی روبه‌رو می‌سازد (کاظمی‌تبار، ۱۴۰۰)؛ بنابراین، هرگونه پژوهش برای بهبود و کارآمدسازی روش‌های آموزش زبان، یک ضرورت بنیادین برای توسعه سرمایه‌های انسانی و فرهنگی هر جامعه محسوب می‌شود (طیعی، ۱۴۰۰، ص ۳۸). پژوهش‌های مختلف بیانگر آن است که برنامه‌های آموزشی در زمینه زبان دوم در نظام آموزشی ایران دارای ضعف‌هایی است و گستره این ضعف در آموزش زبان عربی نمود بیشتری پیدا کرده است (یعقوبی و عبدی، ۱۴۰۱، ص ۱۱).

زبان عربی به‌عنوان یکی از شش زبان رسمی سازمان ملل متحد و زبان بیش از ۴۵۰ میلیون نفر در جهان، یک زبان بین‌المللی پویا محسوب می‌شود و در نظام آموزشی ایران نیز، از جایگاهی استراتژیک و چندبعدی برخوردار است (حسین پور، ۱۴۰۳، ص ۱۲؛ آقایی و قاسمی، ۱۴۰۲، ص ۲۵). از منظر دینی، زبان عربی به‌عنوان زبان قرآن کریم و منابع اصلی اسلامی، پیوندی عمیق با هویت فرهنگی و اعتقادی جامعه ایرانی دارد و درک مستقیم این متون، بدون آشنایی با آن ممکن نیست (جلیلی و همکاران، ۱۴۰۴، ص ۲۸). علاوه بر این، تأثیر زبان عربی بر زبان فارسی چنان عمیق و گسترده است که بخش بزرگی از واژگان و ادبیات ما با آن درآمیخته است (ایمان‌زاده و عبادی، ۱۳۹۸، ص ۱۱). به همین دلیل، در اصل شانزدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بر آموزش این زبان در مدارس تأکید ویژه‌ای شده است (کعب عمیر، ۱۳۹۸، ص ۲۰؛ یعقوبی و عبدی، ۱۴۰۱، ص ۱۱). باوجود این اهمیت بنیادین، وضعیت آموزش زبان عربی در مدارس کشور، به‌ویژه در دوره دوم متوسطه، با چالش‌ها و ناکارآمدی‌های گسترده‌ای مواجه است. برنامه درسی فعلی اغلب بر روش‌های سنتی و منسوخ مانند دستور-ترجمه (GTM) استوار است که با تمرکز بیش‌ازحد بر قواعد خشک و پیچیده، از هدف اصلی آموزش زبان، یعنی ایجاد توانش ارتباطی، فاصله گرفته است (کعب عمیر، ۱۳۹۸، ص ۱۹؛ ایمان‌زاده و عبادی، ۱۳۹۸، ص ۱۲). این رویکرد که عموماً معلم‌محور و کتاب‌محور است، خلاقیت را در فرایند تدریس محدود کرده و با نادیده گرفتن مهارت‌های کاربردی مانند مکالمه و درک مطلب شنیداری، باعث بی‌انگیزگی و دل‌زدگی شدید دانش‌آموزان می‌شود (آقایی و قاسمی، ۱۴۰۲، ص ۳۴؛ یعقوبی و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۲۹). درنتیجه، دانش‌آموزان پس از سال‌ها آموزش اجباری، حتی توانایی درک یک متن ساده یا برقراری یک گفتگوی کوتاه را نیز کسب نمی‌کنند که این خود بزرگ‌ترین گواه بر ناکارآمدی برنامه درسی است (دهقان، ۱۴۰۰، ص ۲۷).

برنامه درسی به‌عنوان یکی از ارکان بنیادین نظام آموزشی، در قالب‌های متنوعی چون برنامه درسی قصد شده، تدوین شده، اجرا شده و کسب‌شده تعریف و تحلیل می‌شود. در این میان، برنامه درسی اجرا شده جایگاه ویژه‌ای دارد، زیرا حلقه اتصال میان طراحی رسمی برنامه درسی (برنامه درسی قصد شده) و تجربه زیسته دانش‌آموزان (برنامه درسی کسب شده) در فرایند یاددهی-یادگیری است. این نوع از برنامه درسی، نه صرفاً بازتابی از اسناد و اهداف رسمی، بلکه حاصل تعاملات معلمان، فراگیران، منابع آموزشی و شرایط نهادی و اجتماعی مدرسه است (موسفیانی و همکاران^۱، ۲۰۲۳، ص ۱۴). کیفیت برنامه درسی، یکی از مؤلفه‌های کلیدی در این فرایند است که بیش از هر زمان دیگری نیازمند بازبینی و غنی‌سازی در راستای پاسخ‌گویی به نیازهای

^۱ Mustafiyanti et al

متغیر جامعه است (دهقان، ۱۴۰۰، ص ۱۲؛ دارلینگ هامون^۱، ۲۰۱۵، ص ۶۴). پژوهش‌های مختلف بیانگر آن است که برنامه درسی در زمینهٔ زبان عربی دارای ناکارآمدی‌هایی است (طیبی، ۱۴۰۰، ص ۴۳؛ یعقوبی و عبدی، ۱۴۰۱، ص ۱۰). پژوهش‌های انجام‌شده بر ناکارآمدی آموزش زبان عربی در دوره دوم متوسطه تأکید دارند و هر یک از زاویه‌ای خاص به تبیین چالش‌های موجود پرداخته‌اند. آقای و قاسمی (۱۴۰۲) با هدف شناسایی موانع انسانی مؤثر بر کیفیت آموزش زبان عربی، از روش کیفی و مصاحبه با معلمان استفاده کرده‌اند. یافته‌های آنان نشان داد نبود معلمان متخصص، ضعف انگیزه و ناکارآمدی دوره‌های توانمندسازی از مهم‌ترین چالش‌هاست. یعقوبی و عبدی (۱۴۰۱) نیز با هدف بررسی موانع اجرایی آموزش عربی در مدارس، با روش توصیفی-پیمایشی، به کمبود زمان تدریس، نبود تجهیزات آموزشی سمعی و بصری و ناهماهنگی میان سرفصل‌ها و نیازهای واقعی زبان‌آموزان اشاره کرده‌اند. ایمان‌زاده و عبادی (۱۳۹۸) با تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های درسی و ساختار ارزشیابی، عدم تناسب محتوای آموزشی با اهداف برنامه درسی و تمرکز بیش‌ازحد بر قواعد به جای مهارت‌های ارتباطی را چالش اصلی دانسته و موانع را در پنج حوزه‌ی کلیدی (دانش آموز، معلم، جامعه، نظام آموزشی و ارزشیابی) دسته‌بندی کرده‌اند. خاقانی و همکاران (۱۳۸۵) با رویکرد میدانی و روش تحلیل مضمون، به بررسی علل افت انگیزه‌ی زبان‌آموزان پرداختند و عدم جذابیت روش تدریس، یک‌سویه بودن کلاس‌ها و نادیده گرفتن نیازهای واقعی زبان‌آموز را چالش‌های محوری معرفی کردند. رسولی (۱۳۸۴) نیز با روش تحلیل اسناد، فقدان سیاست‌گذاری منسجم، ناهماهنگی در طراحی برنامه‌ها و عدم پیوست فرهنگی را موانع ساختاری نظام آموزش عربی معرفی نمود.

با این حال، علی‌رغم پژوهش‌های گسترده در زمینهٔ آسیب‌شناسی، یک خلأ تحقیقاتی مهم همچنان پابرجاست. اغلب این مطالعات بر نقد «برنامه درسی قصد شده» (محتوای کتاب‌ها و اسناد رسمی) یا بررسی تأثیر یک روش تدریس خاص متمرکز بوده‌اند (تقی‌زاده، ۱۴۰۱، ص ۱۷) و درحالی‌که راهکارهایی کلی مانند استفاده از روش‌های نوین (کعب عمیر، ۱۳۹۸، ص ۱۳) یا فناوری‌های جدید (حسین‌پور، ۱۴۰۳، ص ۱۰) پیشنهاد شده است، اما فقدان یک چارچوب منسجم و عملیاتی برای «غنی‌سازی برنامه درسی اجراشده» که توسط معلمان در شرایط واقعی کلاس قابل پیاده‌سازی باشد، به شدت احساس می‌شود. غنی‌سازی صرفاً به معنای افزودن محتوای اضافی نیست، بلکه فرایندی نظام‌مند برای عمیق‌تر کردن، گسترده‌تر کردن و معنادار ساختن تجربیات یادگیری دانش‌آموزان است (رنزولی و رویس^۲، ۲۰۱۴، ص ۵۸). این پژوهش درصدد است تا با تمرکز بر واقعیت‌های کلاس درس و تجربیات معلمان و دانش‌آموزان، این خلأ را پر کند، به‌واقع، مسئله اصلی این پژوهش، شکاف عمیق میان اهداف تعریف‌شده برای آموزش زبان عربی و خروجی‌های بسیار ضعیف نظام آموزشی است که ریشه در یک برنامه درسی اجراشده‌ی ناکارآمد، غیرپویا و غیرجذاب دارد. درحالی‌که معلمان و دانش‌آموزان بازیگران اصلی صحنه اجرا هستند، برنامه درسی فعلی فضای محدودی برای فعالیت‌های غنی‌ساز، خلاقانه و متناسب با نیازهای واقعی آنان باقی می‌گذارد (طیبی، ۱۴۰۰، ص ۱۵). از این‌رو، شناسایی و تدوین راهبردهایی که معلمان بتوانند با استفاده از آن‌ها برنامه درسی موجود را در عمل غنی سازند، یک ضرورت فوری و بنیادین است. این پژوهش قصد دارد فراتر از انتقادات کلی، به ارائه راهکارهای عملی و قابل‌اجرا در حوزه‌هایی چون محتوا، روش‌های یاددهی-یادگیری، فعالیت‌های کلاسی، به‌کارگیری فناوری و شیوه‌های ارزشیابی بپردازد و هدف نهایی آن، تدوین یک چارچوب کاربردی از راهبردهای غنی‌سازی است که معلمان بتوانند به کمک آن، فرایند آموزش زبان عربی را برای دانش‌آموزان جذاب‌تر، عمیق‌تر و معنادارتر سازند. لذا سؤال اصلی پژوهش حاضر عبارتست از:

^۱ Darling-Hammond

^۲ Renzulli & Reis

راهبردهای غنی‌سازی برنامه درسی اجراشده آموزش زبان عربی در دوره دوم متوسطه از دیدگاه ذی‌نفعان و متخصصان این حوزه چیست؟

۲- روش‌شناسی

رویکرد پژوهش حاضر کیفی و از نظر روش مبتنی بر مطالعات پدیدارنگاری توصیفی است. پدیدارنگاری توصیفی به توصیف معنای تجارب زیسته چندین فرد از یک پدیده خاص می‌پردازد. هدف اصلی آن، آشکار ساختن ماهیت مشترک تجارب مشارکت‌کنندگان و ارائه‌ی توصیف دقیق و عمیق از آن است تا نشان دهد این افراد چگونه پدیده موردنظر را تجربه و ادراک می‌کنند (کرسول، ۱۳۹۶). جامعه مورد مطالعه شامل دبیران زبان عربی، مدیران و اساتید آموزشی و کارشناسان گروه‌های درسی متوسطه دوم در چند استان کشور (خراسان جنوبی، کرمان، یزد، تهران، مشهد، گرگان) بود که تجربه‌ی مستقیم با تدریس یا نظارت بر اجرای برنامه درسی زبان عربی داشتند، ملاک انتخاب این استان‌ها، تنوع جغرافیایی، فرهنگی و دارا بودن رشته آموزش زبان عربی بود. مشارکت‌کنندگان با روش نمونه‌گیری هدفمند و بر اساس معیارهایی چون حداقل پنج سال سابقه تدریس یا برنامه‌ریزی درسی در حوزه زبان عربی و آشنایی با تحولات محتوایی و روشی این درس انتخاب شدند. فرآیند گردآوری داده‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت و در نهایت، ۱۸ نفر (۱۰ دبیر با سابقه، ۵ مدیر و کارشناس برنامه‌ریزی درسی و ۳ مدرّس دانشگاه فرهنگیان) در مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته مشارکت کردند. برای اطمینان از روایی محتوایی سؤالات مصاحبه، ابتدا پیش‌نویس اولیه سؤالات با بهره‌گیری از مبانی نظری و مطالعات پیشین طراحی شد. سپس این سؤالات برای ۵ نفر از متخصصان حوزه برنامه‌ریزی درسی و آموزش زبان عربی ارسال شد. این متخصصان از اعضای هیئت‌علمی دانشگاه‌های مختلف بودند و نظرات آن‌ها در خصوص شفافیت، تناسب، پوشش کافی موضوعات و بی‌طرفی سؤالات اخذ و تحلیل شد. پس از بررسی نظرات، اصلاحات لازم در ساختار و ترتیب سؤالات انجام گرفت و نسخه نهایی پرسش‌نامه مصاحبه تنظیم شد. برای بررسی پایایی (اعتمادپذیری) ابزار، از روش کدگذاری توافقی میان دو کدگذار مستقل استفاده شد. به این صورت که متن سه مصاحبه آزمایشی توسط پژوهشگر و یک همکار متخصص دیگر به‌طور مستقل کدگذاری شد. سپس با محاسبه درصد توافق بین دو کدگذار که مقدار آن ۰.۸۳ به دست آمد و پایایی ابزار مورد تأیید قرار گرفت.

داده‌های بدست آمده از مصاحبه با استفاده از تحلیل مضمون در سه سطح مضامین پایه، سازمان‌دهنده و منتخب تجزیه و تحلیل شدند، تحلیل داده‌ها مبتنی بر روش گیورگی^۱ که یک راهبرد مناسب برای تحلیل داده‌ها در پدیدارنگاری توصیفی است، انجام شد. این روش شامل مراحل چون خواندن چندباره متن مصاحبه‌ها، مشاهده و رسیدن به درک عمومی از تفکرات شرکت‌کنندگان، شناسایی واحدهای معنا در متن، ترکیب واحدهای معنایی مشابه به صورت قیاسی و تشکیل دسته‌بندی‌های مفهومی، ترکیب دسته‌های مفهومی تا رسیدن به تم‌هایی که نشان‌دهنده بینش شرکت‌کنندگان در زمینه پدیده است (هالن^۲، ۲۰۱۲). برای افزایش اعتبار تحلیل‌ها و اطمینان از دقت کدگذاری، یک همکار پژوهشی مستقل نیز در فرایند کدگذاری مشارکت داشت. ابتدا پژوهشگر اصلی کدگذاری اولیه را انجام داد و سپس همکار دوم به‌طور مستقل همان مصاحبه‌ها را کدگذاری نمود. همچنین در پژوهش حاضر از مدل تحلیلی پدیدارشناسی اپوخه^۳ استفاده شد. در اپوخه هرگونه تفهیم، قضاوت و دانستنی‌های محقق کنار گذاشته می‌شود و پدیده مجدداً به صورت عینی، دست‌نخورده و با احساسی باز و وسیع از نقطه نظر یک خود ناب یا متعالی بازبینی

^۱ Georgi

^۲ Hollan

^۳ Epoche

می‌شود (اصطلاح براکتینگ^۱). همچنین موارد مرتبط به پیشینه ذهنی محقق روی کاغذ آورده شد و در فرآیند مصاحبه حتی الامکان سعی شد به آن پرداخته شود.

مصاحبه‌ها با استفاده از سؤالات باز و انعطاف‌پذیر به صورت حضوری یا برخط انجام، ضبط و سپس واکاوی شدند. تحلیل داده‌ها به صورت هم‌زمان با گردآوری اطلاعات و با استفاده از نرم‌افزار اطلس انجام گرفت. فرایند تحلیل مضمون بر اساس رویکرد شبکه مضامین صورت گرفت. در این رویکرد، نخست مضامین پایه‌ای از متن مصاحبه‌ها استخراج شدند؛ سپس این مضامین در سطوح بالاتر طبقه‌بندی و به صورت مضامین سازمان‌دهنده تنظیم گردیدند؛ و در نهایت، سه مضمون فراگیر شکل گرفت که نمایانگر برداشت کل‌نگر از وضعیت برنامه درسی زبان عربی و راهبردهای پیشنهادی برای غنی‌سازی آن هستند. برای اطمینان از دقت و اعتبار پژوهش، از معیارهای چهارگانه لینکلن و گوبا^۲ شامل اعتبار^۳، انتقال‌پذیری^۴، قابلیت اتکا^۵ و تأییدپذیری^۶ استفاده شد. در زمینه اعتبار، از بازبینی اعضا^۷ بهره گرفته شد؛ برای انتقال‌پذیری، یافته‌ها در اختیار متخصصان حوزه برنامه‌ریزی درسی قرار گرفت؛ برای سنجش قابلیت اتکا، توافق بین کدگذاران و بازبینی متقابل مضامین صورت پذیرفت؛ و برای تأییدپذیری، فرایند تحلیل توسط هم‌تایان علمی بررسی و بازخوردگیری شد. همچنین برای ارتقای پایایی، تمامی مراحل ثبت، تحلیل مضمون و تفسیر داده‌ها به صورت نظام‌مند مستندسازی شد و تحلیل‌ها با نظارت کمیته راهنما مورد بازبینی قرار گرفت.

۳- یافته‌ها

محققان برای دستیابی به الگوی برآمده از خصوصیات واقعی غنی‌سازی برنامه درسی اجراشده آموزش زبان عربی در دوره دوم متوسطه با اطلاع‌رسان‌های کلیدی که تماس نظری و عملی ممتدی با موضوع پژوهش داشتند، گفتگو کردند و کوشیدند تا در ساختار درونی ارزش‌ها، نگرش‌ها و تجارب آن‌ها تعمق کنند. در اثنای مصاحبه‌ها مفاهیم ظهور می‌یافتند و از مقایسه مفاهیم مقوله‌ها عیان می‌شدند و ذهن پژوهشگران را به قضایا و گزاره‌های مختلفی درباره غنی‌سازی برنامه درسی اجراشده آموزش زبان عربی سوق می‌دادند. مصاحبه‌های ضبط‌شده پس از پیاده‌سازی، به صورت سطر به سطر بررسی، مفهوم‌پردازی، مقوله‌بندی و سپس، بر اساس مشابهاات، ارتباط مفهومی و ویژگی‌های مشترک مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر (طبقه‌ای از مفاهیم) مشخص شدند.

۱-۳ تمرکز بر مهارت‌های زبانی کاربردی

تحلیل دیدگاه مشارکت‌کنندگان در پژوهش نشان‌دهنده این بود که برخی از عوامل در رابطه با آموزش عربی به شیوه کاربردی است که منجر به غنی‌سازی برنامه درسی عربی در بخش اجرا شده، می‌شود. مضامین سازمان‌دهنده در این بُعد شامل تقویت مهارت درک مطلب، توسعه مهارت بیان شفاهی، ارتقاء مهارت نوشتاری است. نتایج در جدول ۱ گزارش شده است.

^۱ Bracketing

^۲ Lincoln & Guba

^۳ Credibility

^۴ Transferability

^۵ Dependability

^۶ Confirmability

^۷ Member Check

جدول ۱. تمرکز بر مهارت‌های زبانی کاربردی در راستای غنی‌سازی برنامه درسی اجراشده آموزش زبان عربی

مضامین مضامین مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین مضامین پایه
تمرکز بر مهارت‌های زبانی کاربردی	تقویت مهارت درک مطلب	آموزش تحلیل نصوص معاصر و کلاسیک
		در آموزش زبان عربی به دانش‌آموز باید سعی شود مفاهیم ضمنی و استنباطی رو معلم از هم تفکیک و به آموزش هر دو این موارد توجه کنه (مشارکت‌کننده، ۸)
		آشناسازی با سطوح مختلف زبانی در متون
		تمرین دهی در زمینهٔ پاسخگویی به سؤالات متنوع بر اساس متن
	توسعه مهارت بیان شفاهی	ایجاد فرصت‌های گفتگو و مکالمه آزاد
		ارائه شفاهی مطالب و ایفای نقش
		تمرین تلفظ صحیح و آهنگ کلام
		استفاده از ابزارهای کمک‌آموزشی صوتی و تصویری
	ارتقاء مهارت نوشتاری	تمرینات مرتبط با نگارش متون کوتاه و کاربردی عربی
		خلاصه‌نویسی و بازنویسی متون
		آشناسازی دانش‌آموزان با اصول نامه‌نگاری و گزارش‌نویسی ساده
		تمرین برگردان مفاهیم از فارسی به عربی و بالعکس

تمرکز بر مهارت‌های زبانی کاربردی: این مضمون بر ضرورت بازنگری در رویکردهای موجود در برنامه درسی اجراشده آموزش زبان عربی در دوره دوم متوسطه و جهت‌گیری آن به‌سوی توسعه مهارت‌های واقعی و قابل‌استفاده در زندگی روزمره تأکید دارد. مشارکت‌کنندگان بر این باور بودند که تمرکز صرف بر محفوظات و قواعد صرف و نحو، بدون ایجاد فرصت‌های واقعی برای کاربست زبان، موجب می‌شود دانش‌آموزان نه انگیزه کافی برای یادگیری زبان عربی داشته باشند و نه توان استفاده از آن را در موقعیت‌های ارتباطی کسب کنند. از منظر آنان، زبان عربی باید نه به‌عنوان یک موضوع امتحانی، بلکه به‌عنوان یک ابزار ارتباطی، در دل موقعیت‌های واقعی آموزش داده شود. این رویکرد مستلزم تغییر در محتوا، شیوه‌های ارزشیابی و فعالیت‌های کلاسی است.

"دانش‌آموزها وقتی می‌فهمند قرار نیست بتوانند حتی یک جمله ساده عربی در زندگی واقعی بگویند یا بنویسند، انگیزه‌شان از بین می‌ره. بیشتر حس می‌کنن این یه درس خشک و امتحانیه که فقط باید حفظ کنن و رد شن." (دبیر، ۵)

توسعه مهارت بیان شفاهی: یکی از مهم‌ترین مصادیق غنی‌سازی برنامه درسی اجراشده در راستای کاربردی‌سازی زبان عربی، توجه جدی به مهارت‌های گفتاری است. اکثر معلمان و دبیران مصاحبه‌شونده معتقد بودند که بیان شفاهی در آموزش زبان عربی جایگاه کمرنگی دارد و تمرکز بیش‌ازحد بر خواندن و ترجمه متون باعث شده مهارت گفت‌وگو و سخن گفتن، مغفول واقع شود. آنان بر این نکته تأکید کردند که باید فضاهایی برای مکالمه روزمره، ایفای نقش، بحث‌های گروهی و بیان تجربه‌های شخصی به زبان عربی در کلاس فراهم گردد تا زبان‌آموزان با اعتمادبه‌نفس بیشتری از زبان استفاده کنند.

"ما حتی یک بار هم در طول سال تحصیلی نمی‌رسیم با دانش‌آموزان به عربی حرف بزنیم. همیشه داریم متن می‌خوانیم یا قواعد حل می‌کنیم. دانش‌آموزها اصلاً نمی‌دونن زبان برای حرف زدن." (دبیر، ۹)

ارتقاء مهارت نوشتاری: یافته‌ها نشان می‌دهند که مهارت نوشتاری نیز در برنامه درسی اجرا شده فعلی مورد غفلت قرار گرفته است. به‌ویژه نوشتن خلاق و نوشتن کاربردی (مانند نوشتن نامه، یادداشت، پیام، یا گزارش ساده به زبان عربی) تقریباً جایی در فعالیت‌های کلاسی ندارد. مشارکت‌کنندگان بر این نکته تأکید داشتند که آموزش نگارش نباید محدود به املا یا رونویسی باشد، بلکه باید به تقویت توانایی دانش‌آموزان در بیان ایده‌ها، احساسات و تجربیات شخصی در قالب‌های نوشتاری مختلف منجر شود. غنی‌سازی برنامه درسی در این راستا، می‌تواند با طراحی فعالیت‌های نوشتاری معنادار، جذاب و متناسب با سطح زبانی دانش‌آموزان تحقق یابد.

"نوشتن یعنی دانش‌آموز بتواند به پیام یا به متن ساده به عربی بنویسد، نه اینکه فقط املا تمرین کند یا متن کتاب رو رونویسی کند." (دبیر، ۶)

۲-۳ تعمیق فهم قواعد و ساختارهای زبان عربی

تحلیل دیدگاه مشارکت‌کنندگان در پژوهش نشان‌دهنده این مهم بود که گروهی از محورهای در قالب تفکیک قائل شدن بین آموزش سطحی و چندلایه در آموزش زبان عربی است. این محورها شامل آموزش کاربردی قواعد صرف، آموزش کاربردی قواعد نحو، آشنایی با بلاغت و زیبایی‌شناسی زبان عربی است. یافته‌های این بخش از پژوهش در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. تعمیق فهم قواعد و ساختارهای زبان عربی در راستای غنی‌سازی برنامه درسی اجرا شده آموزش زبان عربی

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
تعمیق فهم قواعد و ساختارهای زبان عربی	آموزش کاربردی قواعد صرف	تحلیل ساختار کلمات و مشتقات
		شناسایی اوزان و ابواب افعال و اسماء
		کاربرد قواعد اعلال و ابدال در متون
		تمرین عملی صرف افعال و اسماء در جملات
	آموزش چند سطحی قواعد نحو	تحلیل چند سطحی نقش کلمات در جمله
		شناسایی انواع جملات و ساختارهای آن در متون با سطوح مختلف متناسب با تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان
		کاربرد حروف عامل و غیرعامل در ترکیب جملات با استفاده از شناخت سطوح
	آشنایی با بلاغت و زیبایی‌شناسی زبان عربی	شناسایی صنایع بدیعی لفظی و معنوی ساده
		تدریس در راستای درک مفاهیم اولیه علم بیان (تشبیه، استعاره، کنایه)
		فضاسازی برای آشنایی با اسلوب‌های مختلف بیانی در قرآن و حدیث
		تحلیل بلاغی متون ادبی کوتاه در کتاب درسی و سایر متون

آموزش کاربردی قواعد صرف: یافته‌ها نشان می‌دهد که آموزش قواعد صرفی، به‌ویژه شناخت ریشه‌ها، ابواب و ساخت افعال، اگر به شیوه‌ای معنادار و کاربردی طراحی و اجرا شود، می‌تواند نقش مهمی در افزایش درک زبانی دانش‌آموزان ایفا کند. معلمان شرکت‌کننده در پژوهش تأکید داشتند که صرف باید نه فقط در قالب تعاریف و جدول‌های خشک، بلکه از طریق تمرین‌های کاربردی در خواندن، نوشتن و ساخت جملات جدید آموزش داده شود. آن‌ها پیشنهاد می‌کردند که تمرکز بر واژه‌سازی، معنای دقیق افعال و ارتباط آن‌ها با بافت‌های ارتباطی واقعی، می‌تواند صرف را از حالت دشوار و انتزاعی خارج کرده و به ابزاری برای فهم عمیق‌تر متون عربی تبدیل کند.

"اگر صرف رو با متن‌های ساده و کاربردی آموزش بدیم، بچه‌ها کم‌کم حس می‌کنن دارن یه ابزار واقعی برای فهم زبان یاد می‌گیرن، نه فقط جدول حفظ می‌کنن." (کارشناس برنامه درسی، ۳)

آموزش چندسطحی قواعد نحو: بخش قابل توجهی از مشارکت‌کنندگان به چالش‌های ناشی از آموزش یک‌نواخت و پیچیده نحو اشاره داشتند و بر لزوم طراحی آموزش چندسطحی تأکید کردند. بر اساس اظهارات آنان، درک نحو عربی نیازمند آموزش تدریجی، مرحله‌بندی‌شده و متناسب با سطح زبانی و شناختی دانش‌آموزان است. آموزش هم‌زمان مفاهیم پیشرفته مانند اعراب تقدیری، حذف مبتدا، یا تقدم و تأخر، بدون فراهم آوردن درک ابتدایی ساختار جمله، نه تنها یادگیری را دشوار می‌سازد، بلکه موجب دلسردی دانش‌آموزان می‌شود. آموزش چندسطحی نحو به معلم اجازه می‌دهد محتوا را بر اساس نیازهای واقعی کلاس تنظیم کند و به صورت پلکانی به فهم عمیق‌تر برسد.

"منی‌شه همه قواعد نحوی رو یک‌باره ریخت سر بچه‌ها. باید قدم‌به‌قدم، از ساده به پیچیده جلو رفت. بعضی وقتا ما قواعد سطح دانشگاه رو توی دبیرستان درس می‌دیم!" (دبیر عربی، ۱۰)

آشنایی با بلاغت و زیبایی‌شناسی زبان عربی: وجه زیبایی‌شناختی زبان عربی، شامل جلوه‌های بلاغت، ایجاز و موسیقی آوایی آن، برای بسیاری از دانش‌آموزان جذاب و الهام‌بخش است؛ اما یافته‌ها نشان می‌دهد این جنبه از زبان در برنامه درسی اجرا شده مغفول مانده است. مشارکت‌کنندگان باور داشتند که آشنایی تدریجی دانش‌آموزان با مفاهیم ساده بلاغت و زیبایی‌های زبانی، نه تنها حس قدردانی و علاقه‌مندی به زبان عربی را تقویت می‌کند، بلکه می‌تواند به درک عمیق‌تر متون قرآنی، ادبی و دینی بینجامد. ایجاد فضاهایی برای شنیدن متون خوش‌آهنگ، تحلیل زیبایی‌های واژگانی و ساختاری و تجربه لذت زبانی، از جمله پیشنهادهای ارائه‌شده برای غنی‌سازی برنامه درسی در این حوزه بود.

"بچه‌ها وقتی می‌فهمن یه جمله عربی چقدر زیبا و موزون ساخته شده، تعجب می‌کنن و جذب می‌شن. ما باید این جنبه‌ها رو بیشتر نشون بدیم تا حس خوبی به زبان پیدا کنن." (استاد آموزش عربی، ۲)

۳-۳ ایجاد ارتباط با فرهنگ و تمدن اسلامی-عربی

تحلیل دیدگاه مشارکت‌کنندگان در پژوهش نشان‌دهنده این مهم بود که گروهی از محورها مرتبط با ابعاد فرهنگ و تأکید بر اشتراکات فرهنگی و آشنایی با جهان عرب است. در این زمینه مؤلفه‌هایی چون آشنایی با ادبیات غنی عربی، درک جایگاه زبان عربی در علوم اسلامی، شناخت فرهنگ و آداب و رسوم جوامع عربی احصا شد. یافته‌های این بخش از پژوهش در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. ایجاد ارتباط با فرهنگ و تمدن اسلامی-عربی در راستای غنی‌سازی برنامه درسی اجراشده آموزش زبان عربی

مضامین مضامین مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
ایجاد ارتباط با فرهنگ و تمدن اسلامی-عربی	آشنایی با ادبیات غنی عربی	معرفی شاعران و نویسندگان برجسته عرب به شکل پژوهش کلاسی
		خوانش و تحلیل گزیده‌ای از اشعار و متون ادبی ساده در زمان‌های آزاد درس
		بررسی تأثیر قرآن و حدیث بر ادبیات عربی در کلاس درس
	درک جایگاه زبان عربی در علوم اسلامی	آشنایی با اصطلاحات کلیدی علوم قرآنی و حدیثی
		معرفی شخصیت‌های علمی برجسته جهان اسلام و آثار عربی آنان
	شناخت فرهنگ و آداب و رسوم جوامع عربی	معرفی کشورهای عربی و ویژگی‌های فرهنگی آن‌ها
		آشنا کردن دانش‌آموزان با آداب و رسوم و مناسبت‌های مهم در جهان عرب
		بررسی جنبه‌های مشترک فرهنگی ایران و جهان عرب
		استفاده از محتوای فرهنگی معتبر برای آموزش زبان

آشنایی با ادبیات غنی عربی: ادبیات عربی به‌عنوان یکی از کهن‌ترین و پرمایه‌ترین گنجینه‌های ادبی جهان، ظرفیتی عظیم برای پرورش ذوق زبانی و شناخت فرهنگی دانش‌آموزان دارد؛ بااین‌حال، یافته‌ها نشان داد که در برنامه درسی فعلی، این ظرفیت تا حد زیادی نادیده گرفته شده است. مشارکت‌کنندگان تأکید داشتند که معرفی گزیده‌هایی از متون برجسته مانند اشعار جاهلی، ادبیات صدر اسلام و نمونه‌هایی از نثر ادبی و خطابه‌های فاخر، متناسب با سطح دانش‌آموزان، می‌تواند ضمن تقویت توانمندی زبانی، آنان را با عمق و زیبایی ادبیات عربی آشنا سازد.

"اگر کاری کنیم که دانش‌آموزان به بیت از متن‌های فاخر عربی یا اشعار حماسی رو بفهمند، خیلی راحت‌تر با زبان عربی ارتباط می‌گیرند و انگیزه پیدا می‌کنند." (کارشناس برنامه درسی، ۵)

درک جایگاه زبان عربی در علوم اسلامی: یافته‌ها حاکی از آن است که زبان عربی در نظام معرفتی اسلامی جایگاهی محوری دارد و فهم بسیاری از مفاهیم دینی، فقهی، فلسفی و تفسیری بدون تسلط نسبی بر این زبان امکان‌پذیر نیست. معلمان در مصاحبه‌ها بر این نکته تأکید کردند که تبیین نقش زبان عربی به‌عنوان زبان قرآن، حدیث و متون اصلی اسلامی، می‌تواند هویتی دینی و معنوی به یادگیری زبان بدهد و علاقه‌مندی دانش‌آموزان به این درس را تقویت کند. برنامه درسی باید با طراحی فعالیت‌هایی که به کشف این پیوندها کمک می‌کند، فرصت تأمل و ارتباط‌گیری معرفتی را برای دانش‌آموزان فراهم آورد.

"یادگرفتن زبان عربی، یعنی باز کردن در فهم قرآن و دین. اینو باید تو کتابا نشون بدیم، نه فقط با شعار، بلکه با تمرین‌ها و محتواهای جذاب." (دبیر عربی، ۹)

شناخت فرهنگ و آداب و رسوم جوامع عربی: یکی از محورهای مغفول در برنامه درسی اجراشده، آشنایی دانش‌آموزان با زندگی واقعی، سنت‌ها و تنوع فرهنگی جوامع عرب‌زبان است. طبق یافته‌ها، دانش‌آموزان تصویری مبهم و کلیشه‌ای از فرهنگ‌های عربی دارند که بیشتر بر اساس رسانه‌ها شکل گرفته و نه تجربه مستقیم یا آموزش هدفمند. معلمان پیشنهاد می‌دادند که استفاده از منابع اصیل مانند فیلم‌های کوتاه، موسیقی سنتی، معرفی غذاها، لباس‌ها و آداب اجتماعی کشورهای عربی می‌تواند موجب

شکل‌گیری نگرش مثبت و انسانی‌تر نسبت به فرهنگ عربی شود. این شناخت، از یک‌سو انس با زبان را افزایش می‌دهد و از سوی دیگر، به تربیت شهروندانی چندفرهنگی کمک می‌کند.

"اگر بچه‌ها بدون مردم کشورهای عربی چطور زندگی می‌کنند، چی می‌پوشند، چه موسیقی‌ای گوش می‌دهند، حس می‌کنند باهاشون یه قرابت فرهنگی دارن و زبانشون براشون آشنا تر می‌شه." (دبیر عربی، ۶)

۳-۴ بهره‌گیری از فناوری‌های نوین آموزشی

از دیگر مضامین فراگیر در این بخش، به‌کارگیری مناسب و سازمان‌یافته از فناوری است. مضامین سازمان‌دهنده در این بُعد شامل استفاده از نرم‌افزارها و اپلیکیشن‌های آموزش زبان، به‌کارگیری منابع صوتی و تصویری آنلاین، ایجاد محیط یادگیری ترکیبی و تعاملی بازخورد است. نتایج در جدول ۴ گزارش شده است.

جدول ۴. بهره‌گیری از فناوری‌های نوین آموزشی در راستای غنی‌سازی برنامه درسی اجرا شده آموزش زبان عربی

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
معرفی و به‌کارگیری نرم‌افزارهای آموزش واژگان و قواعد	استفاده از نرم‌افزارها و اپلیکیشن‌های آموزش زبان	بهره‌گیری از فناوری‌های نوین آموزشی
استفاده از اپلیکیشن‌های تعاملی برای تمرین مهارت‌ها		
بهره‌گیری از دیکشنری‌های آنلاین و منابع دیجیتال		
آشنایی با پلتفرم‌های آموزش مجازی زبان عربی		
استفاده از فیلم‌ها و پویانمایی‌های آموزشی به زبان عربی	به‌کارگیری منابع صوتی و تصویری آنلاین	
استفاده و تحلیل محتوای آموزشی در شبکه‌های اجتماعی		
آشنایی با کانال‌های یوتیوب و وبسایت‌های معتبر آموزش عربی		
طراحی فعالیت‌های آموزشی مبتنی بر وب عربی	ایجاد محیط یادگیری ترکیبی و تعاملی	
استفاده از تالارهای گفتگو و گروه‌های آنلاین برای تمرین		
برگزاری آزمون‌ها و تکالیف آنلاین و بازخورددهی با استفاده از سامانه‌های یادگیری مجازی		

استفاده از نرم‌افزارها و اپلیکیشن‌های آموزش زبان: یکی از راهبردهای مؤثر برای غنی‌سازی آموزش زبان عربی، بهره‌گیری از اپلیکیشن‌ها و نرم‌افزارهای تعاملی مانند Duolingo، Rosetta Stone، Memrise و اپ‌های مخصوص آموزش عربی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که این ابزارها با ایجاد فرصت‌های تمرین شخصی‌سازی شده، امکان یادگیری مستقل و پیوسته را برای دانش‌آموزان فراهم می‌کنند. مشارکت‌کنندگان بر این باور بودند که اگر معلمان با این ابزارها آشنا شوند و نحوه استفاده از آن‌ها را در قالب تکلیف، تمرین یا پروژه درسی در کلاس تلفیق کنند، تأثیر مثبتی بر مشارکت دانش‌آموزان خواهد داشت.

"من از بچه‌ها خواستم یک هفته با یه اپلیکیشن عربی کار کنند و بعد تجربه‌شون رو بیان. واقعاً هم لذت بردن و هم چیزهایی رو یاد گرفتن که با کتاب یاد نمی‌گرفتن، باید به این نکته توجه کرد که اینا بومیان دیجیتالن." (دبیر پایه دهم، ۷)

به کارگیری منابع صوتی و تصویری آنلاین: استفاده از پادکست‌های آموزشی، ویدیوهای کوتاه از یوتیوب یا المنصات العربیة، گفت‌وگوهای طبیعی عربی، سرودها و کلیپ‌های فرهنگی، یکی دیگر از راهبردهای مؤثر در آموزش زبان است که به‌ویژه برای تقویت مهارت شنیداری و درک مطلب شفاهی پیشنهاد شده است. یافته‌ها نشان داد که دانش‌آموزان از شنیدن اصوات واقعی و دیدن موقعیت‌های زبانی در زندگی روزمره استقبال می‌کنند. بااین حال، نبود منابع معتبر سازمان‌دهی‌شده در برنامه درسی و کمبود زمان رسمی برای استفاده از این منابع، مانعی برای بهره‌گیری منظم معلمان ایجاد کرده است.

"ما کلی محتوای شنیداری و تصویری عالی به زبان عربی داریم، ولی کتاب درسی اشاره‌ای به استفاده از اون‌ها نکرده. معلم هم اگه نخواد خودش بگرده، چیزی دستش نیست." (استاد آموزش عربی، ۲)

ایجاد محیط یادگیری ترکیبی و تعاملی: ترکیب آموزش حضوری با محیط‌های یادگیری آنلاین و فضای مجازی، از جمله شبکه‌های اجتماعی، کلاس‌های مجازی و پلتفرم‌های تعاملی مانند Google Classroom یا Padlet، به‌عنوان رویکرد یادگیری ترکیبی، از نظر مشارکت‌کنندگان روشی نوآورانه برای توسعه آموزش زبان عربی به‌شمار می‌رفت. این رویکرد ضمن افزایش مشارکت دانش‌آموزان و فراهم کردن بازخورد سریع، امکان تمرین خارج از ساعات رسمی مدرسه را نیز مهیا می‌سازد. البته نبود چارچوب رسمی برای پیاده‌سازی یادگیری ترکیبی در آموزش عربی و ناآشنایی معلمان با فناوری آموزشی، از چالش‌های مهم در این زمینه شناخته شد.

"اگه پلتفرم آموزشی داشته باشیم که دانش‌آموزها تکالیف زبان عربی رو اونجا انجام بدن و ما هم نظر بدیم، هم تعامل بیشتر می‌شه، هم یادگیری عمیق‌تر." (استاد آموزش عربی، ۱)

۵-۳ تنوع‌بخشی به روش‌های تدریس و ارزشیابی

تحلیل دیدگاه مشارکت‌کنندگان نشان‌دهنده این مهم بود که استفاده از روش‌های یکنواخت و غیرفعال آموزشی و ارزشیابی نیز از جمله مواردی است که به آموزش زبان عربی با توجه به گستردگی حوزه یادگیری آن آسیب وارد کرده است. مضامین سازمان‌دهنده در این بُعد شامل ایجاد محیط یادگیری ارتباطی و تعاملی مبتنی بر فعالیت، شخصی‌سازی آموزش با رویکرد تمایزی در یادگیری زبان عربی، ارزشیابی عملکردی و فرآیندمحور برای سنجش یکپارچه مهارت‌ها است. نتایج در جدول ۵ گزارش شده است.

جدول ۵. تنوع‌بخشی به روش‌های تدریس و ارزشیابی در راستای غنی‌سازی برنامه درسی اجراشده آموزش زبان عربی

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
تنوع‌بخشی به روش‌های تدریس و ارزشیابی	ایجاد محیط یادگیری ارتباطی و تعاملی مبتنی بر فعالیت	به کارگیری روش تدریس معکوس در آموزش زبان عربی
		استفاده از رویکردهای بازی محور و سرگرمی‌های آموزشی
		اجرای پروژه‌های گروهی و تحقیقاتی کوچک
		ایجاد فضایی برای یادگیری از همتایان
	شخصی‌سازی آموزش با رویکرد تمایزی در	ارائه محتوای آموزشی متنوع متناسب با سطوح مختلف یادگیری
		استفاده از ابزارهای دیداری، شنیداری و حرکتی در تدریس
		ارائه تکالیف و فعالیت‌های انتخابی مرتبط

	یادگیری زبان عربی	فراهم کردن فرصت‌هایی برای یادگیری خودراهبر با نظارت معلم
	ارزشیابی عملکردی و فرآیندمحور برای سنجش یکپارچه مهارت‌ها	استفاده از ارزشیابی تکوینی در کنار ارزشیابی پایانی
		سنجش توانایی کاربرد یکپارچه زبان از طریق تکالیف عملکردی و پروژه‌های معنادار
		به‌کارگیری پوشه کار زبان عربی به‌عنوان ابزار ارزیابی مستمر، خودارزیابی و نمایش رشد
		ارائه بازخورد اصلاحی-توصیفی، متمرکز بر الگوهای خطای زبانی و قابل اقدام برای دانش‌آموز

ایجاد محیط یادگیری ارتباطی و تعاملی مبتنی بر فعالیت: یافته‌ها نشان می‌دهد که بهره‌گیری از رویکردهای ارتباط‌محور و مبتنی بر تعامل، مانند بازی‌های زبانی، ایفای نقش، بحث و گفت‌وگوهای گروهی، پروژه‌های کوچک و کارگاه‌های زبانی، می‌تواند به طرز معناداری انگیزش، مشارکت و مهارت‌های کاربردی زبان‌آموزان را افزایش دهد. مشارکت‌کنندگان معتقد بودند که آموزش زبان عربی باید از فضای خشک کتاب‌محور خارج شده و به بستری برای یادگیری از طریق تجربه و تعامل تبدیل شود.

"وقتی بچه‌ها با هم نقش بازی می‌کنن یا درباره یه موضوع عربی نظر می‌دن، هم لذت می‌برن هم زبان یاد می‌گیرن. این فرق داره با فقط خوندن متن و نوشتن تمرین." (دبیر عربی، ۸)

شخصی‌سازی آموزش با رویکرد تمایزی در یادگیری زبان عربی: با توجه به تنوع سطح توانایی‌های زبانی، علایق و سبک‌های یادگیری دانش‌آموزان، رویکردهای تمایزی می‌تواند نقش مهمی در ارتقای یادگیری اثربخش ایفا کند. یافته‌ها نشان داد که در چارچوب برنامه درسی اجرا شده فعلی، آموزش عمدتاً یکنواخت و همگن است و کمتر به نیازهای فردی دانش‌آموزان پاسخ می‌دهد. مشارکت‌کنندگان پیشنهاد دادند که با طراحی تکالیف متنوع، ارائه فرصت انتخاب و تنظیم اهداف یادگیری متناسب با سطح هر دانش‌آموز، می‌توان آموزش عربی را شخصی‌سازی کرد و از افت تحصیلی و بی‌انگیزگی جلوگیری نمود.

"در کلاس من هم دانش‌آموز قوی هست، هم ضعیف. نمی‌شه یه تمرین رو برای همه داد. باید تمرینات رو چند سطحی طراحی کنیم تا هر کسی به قدر توانش رشد کنه." (دبیر عربی، ۹)

ارزشیابی عملکردی و فرآیندمحور برای سنجش یکپارچه مهارت‌ها: یکی از مهم‌ترین موضوعات مورد تأکید مشارکت‌کنندگان، لزوم بازنگری در شیوه‌های ارزشیابی در درس زبان عربی بود. اکثر معلمان معتقد بودند که امتحانات پایانی کتبی که بر حفظ قواعد تمرکز دارد، نمی‌تواند شاخصی دقیق برای سنجش مهارت‌های زبانی باشد. پیشنهاد آن‌ها، بهره‌گیری از ارزشیابی‌های عملکردی مانند ارائه شفاهی، نگارش متون ساده، بازی‌های نمایشی، پوشه کار و بازخورد مستمر معلم بود تا ارزیابی از سطح دانش به سطح توانایی واقعی زبان‌آموز منتقل شود.

"من خیلی وقتاً بچه‌ای رو دیدم که تو آزمون نمره کمی می‌گیره ولی وقتی باهاش عربی حرف می‌زنی، خیلی خوب جواب می‌ده. باید ارزشیابی مون رو کاربردی کنیم." (کارشناس برنامه‌ریزی درسی، ۱۱).

در ادامه شبکه مضامین برآمده از نتایج پژوهشی در شکل ۱ تصویر شده است.

ایجاد ارتباط با فرهنگ و تمدن اسلامی-عربی

آشنایی با ادبیات غنی عربی
درک جایگاه زبان عربی در علوم اسلامی
شناخت فرهنگ و آداب و رسوم جوامع عربی

تمرکز مهارت‌های زبانی کاربردی

تقویت مهارت درک مطلب
توسعه مهارت بیان شفاهی
ارتقاء مهارت نوشتاری

تعمیق فهم قواعد و ساختارهای زبان عربی

آموزش کاربردی قواعد صرف
آموزش چندسطحی قواعد نحو
آشنایی با بلاغت و زیبایی‌شناسی زبان عربی

تنوع‌بخشی به روش‌های تدریس و ارزشیابی

ایجاد محیط یادگیری ارتباطی و تعاملی مبتنی بر فعالیت
شخصی‌سازی آموزش با رویکرد تمایزی در یادگیری زبان عربی
ارزشیابی عملکردی و فرآیندمحور برای سنجش یکپارچه مهارت‌ها

بهره‌گیری از فناوری‌های نوین آموزشی

استفاده از نرم‌افزارها و اپلیکیشن‌های آموزش زبان
به‌کارگیری منابع صوتی و تصویری آنلاین
ایجاد محیط یادگیری ترکیبی و تعاملی

شکل ۱. راهبردهای غنی‌سازی برنامه درسی اجراشده آموزش زبان عربی در دوره دوم متوسطه

۴- بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش، راهبردهای غنی‌سازی برنامه درسی آموزش زبان عربی در دوره دوم متوسطه با رویکردی تحلیلی و چندبعدی بررسی شده است. یکی از محورهای کلیدی، تمرکز بر مهارت‌های کاربردی زبان به‌جای آموزش صرف قواعد و واژگان است؛ در این زمینه، پژوهش‌های حسین‌پور (۱۴۰۳) و طیبی (۱۴۰۰) نیز مؤید آن‌اند که تمرکز بر مهارت‌های چهارگانه به‌ویژه درک مطلب و تولید زبان (گفتار و نوشتار) به‌صورت معنادار، یکی از مؤثرترین راهبردها برای ارتقای کیفیت آموزش زبان عربی در مدارس است. همچنین پژوهش حاضر پیشنهاد می‌کند با بهره‌گیری از متون اصیل و تمرین‌های نقش‌آفرینی، انگیزه و اعتمادبه‌نفس زبان‌آموزان افزایش یابد. در محور دوم، یعنی تعمیق درک ساختارهای زبان عربی، تأکید بر آموزش مرحله‌ای و کاربردی قواعد صرف و نحو به‌جای حفظ صرف فرمول‌هاست. در این زمینه، یافته‌های تقی‌زاده (۱۴۰۱) که بر آموزش معنامحور و کاربردی قواعد تأکید دارد و نیز کعب‌عمیر (۱۳۹۸) که نشان داد پیوند دادن آموزش صرف و نحو با متن‌های اصیل، موجب افزایش یادگیری عمیق‌تر و اعتماد زبانی می‌شود، کاملاً هم‌راستا با این پژوهش است. در مضمون سوم، ایجاد پیوند با فرهنگ و تمدن اسلامی-عربی، پژوهش به اهمیت ادبیات عربی، جایگاه زبان در متون دینی و شناخت آداب و فرهنگ عرب‌زبانان اشاره می‌کند. یافته‌های آقایی و قاسمی (۱۴۰۲) نشان می‌دهند که ترکیب عناصر فرهنگی در آموزش زبان، انگیزش و یادگیری را به‌طور معناداری ارتقا می‌دهد. همچنین، ایمان‌زاده و عبادی (۱۳۹۸) نیز بر لزوم رویکرد کل‌نگر تأکید داشته‌اند. در محور فناوری‌های نوین آموزشی، بهره‌گیری از اپلیکیشن‌ها، پادکست‌ها و محیط‌های تعاملی، باعث یادگیری شخصی‌سازی‌شده، مستقل

و تجربه‌محور می‌شود. این یافته‌ها با پژوهش یعقوبی و عبدی (۱۴۰۱) همسوست که نشان داده‌اند استفاده از ابزارهای فناوری یادگیری پایدارتر و عمیق‌تری را به دنبال دارد. همچنین، حسین‌پور (۱۴۰۳) بر نقش محیط‌های یادگیری دیجیتال در تمرین مهارت‌های چهارگانه در موقعیت‌های واقعی تأکید کرده است. درنهایت، محور تنوع روش‌های تدریس و ارزشیابی بر استفاده از یادگیری فعال، آموزش تمایزی و ارزشیابی عملکردی تمرکز دارد. پژوهش‌های طیبی (۱۴۰۰)، آقایی و قاسمی (۱۴۰۲) و یعقوبی و عبدی (۱۴۰۱) نیز این شیوه‌ها را مؤثر دانسته و بر تأثیر مثبت آن‌ها در بهبود نگرش زبان‌آموزان و ارتقای مهارت‌های ارتباطی تأکید کرده‌اند. درمجموع، این پژوهش با استناد به تحقیقات پیشین و تحلیل زمینه‌های مختلف یادگیری، نشان می‌دهد که غنی‌سازی برنامه درسی عربی نیازمند نگرشی جامع است که مهارت، ساختار، فرهنگ، فناوری و روش تدریس را در پیوندی هدفمند و هماهنگ لحاظ کند.

به اعتقاد نگارندگان اجرای برنامه‌های درسی مهم‌ترین و شاید شالوده آموزش‌ها در مدارس است. برنامه‌های درسی به همان میزان که می‌تواند زمینه‌ساز تحول در آموزش باشد، به همان میزان نیز در خطر سهل‌انگاری و مسامحه قرار دارد. مسامحه و سهل‌انگاری که تنها با توجه به سطوح مختلف برنامه درسی و شکاف بین آن‌ها در میدان عمل قابل لمس و مشهود است. در این پژوهش سعی کردیم هرچند به مقدار کم با به تصویر کشیدن دیدگاه ذی‌نفعان در زمینهٔ راهنمای غنی‌سازی برنامه‌های آموزشی اجرا شده در مدارس در درس آموزش زبان عربی در دوره متوسطه در میدان و بافت مدارس از منظر کارگزاران دخیل در آن به شناسایی نقاط کور (نقاط سخت) این برنامه بپردازیم تا گامی کوچک در زمینهٔ بهبود این برنامه برداریم. با توجه به نتایج پژوهش پیشنهاد می‌شود:

- در طراحی و تدوین برنامه‌درسی آموزش زبان عربی به مشارکت کلیه گروه‌های ذی‌نفع توجه شود.
- در آموزش زبان عربی دبیران به فرآیند آموزش چند سطحی قواعد نحو توجه داشته باشند در این زمینه پیشنهاد می‌شود در آموزش رویکردهای تحلیل چند سطحی، تحلیل ساختاری و ترکیب جملات مورد توجه قرار گیرد.
- در آموزش زبان عربی به دانش‌آموزان دوره متوسطه سعی شود با ارتباط بین آموزش زبان عربی و فرهنگ و تمدن اسلامی-عربی توجه شود این مهم منجر به درک بهتر و ایجاد نگرش بهتر به یادگیری زبان عربی در دانش‌آموزان می‌شود.
- در آموزش زبان عربی سعی شود از رویکرد ترکیبی استفاده شود در این زمینه پیشنهاد می‌شود از نرم‌افزارها و اپلیکیشن‌های آموزشی برای ادغام رویکرد سنتی با رویکرد مجازی نوین استفاده شود.
- در آموزش زبان عربی به دانش‌آموزان سعی شود از رویکرد شخصی‌سازی‌شده در آموزش بر مبنای سطح توانایی دانش‌آموزان استفاده شود در این زمینه پیشنهاد می‌شود به استفاده از رویکردهای مختلف آموزشی مبتنی بر یادگیری خودراهنر توجه شود.

۵- منابع

کتاب

- ۱ دهقان، محمد (۱۴۰۰). تحول در آموزش عمومی و نقش برنامه درسی. تهران: سمت.

مقالات

- ۱ ایمان‌زاده، علی و عبادی، زهرا. (۱۳۹۸). تجربیات زیسته دبیران عربی از دلایل ناکارآمدی آموزش زبان عربی: مطالعه‌ای پدیدارشناختی. *مجله علمی پژوهشی پژوهش‌های برنامه‌ی درسی*، ۹ (۱۸)، ۱-۲۶.
- ۲ آقایی، مهرداد و قاسمی، طاهر. (۱۴۰۲). راهکارهایی برای بهبود آموزش زبان عربی در مدارس متوسطه ایران. *دوفصلنامه پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب*، ۵ (۱)، ۹۱-۱۰۶.
- ۳ تقی‌زاده، هدایت‌الله. (۱۴۰۱). آسیب‌شناسی برنامه درسی رشته آموزش زبان عربی: مطالعه موردی دانشگاه فرهنگیان. *پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی*، ۲۲ (۳)، ۴۹-۷۶.
- ۴ جلیلی، مهران؛ کمالی جعفرلو، عرفان و کیانمهر، سعید. (۱۴۰۴). نقدی بر شیوه‌های آموزش زبان عربی در مدارس و آموزشگاه‌های ایران. *سومین کنفرانس بین‌المللی تحقیقات نوین در آموزش و پرورش*.
- ۵ حسین‌پور، سجاد. (۱۴۰۳). بررسی راهکارهای آموزش زبان عربی در مدارس مبتنی بر صنعت هوش مصنوعی. *دوفصلنامه پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب*، ۶ (۲)، ۵-۲۲.
- ۶ حکیم‌زاده، رضوان؛ متقی‌زاده، عیسی و سلطانی‌نژاد، نجمه. (۱۳۹۴). بررسی میزان کارآمدی آموزش زبان عربی عمومی در مقطع متوسطه از نظر دبیران و دانش‌آموزان شهر کرمان. *ماهنامه جستارهای زبانی*، ۶ (۲۳)، ۷۷-۱۰۶.
- ۷ خاقانی، محمد؛ لیاقت‌دار، محمدجواد و پاکیزه‌خو، طوبی. (۱۳۸۵). بررسی علل کم‌علاقگی دانش‌آموزان به درس عربی از دیدگاه دبیران شهر شیراز. *مجله انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی*، ۴ (۵)، ۸۹-۱۰۷.
- ۸ طیبی، زینب. (۱۴۰۰). راهبردهای آموزش و یادگیری اثربخش زبان عربی در دوره متوسطه. *مجله پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب*، ۳ (۴)، ۲۵-۴۱.
- ۹ فاطمی‌دوست، علی. (۱۳۹۹). چگونگی جذابیت‌بخشی و فعال‌سازی کلاس درس عربی. *دوفصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب*، ۲ (۲)، ۱۸۳-۲۰۲.
- ۱۰ کاظمی‌تبار، محمدعلی. (۱۴۰۰). آموزش زبان عربی بر مبنای اصول روان‌شناختی. *مجله پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب*، ۲ (۳)، ۶۷-۸۲.
- ۱۱ کعب عمیر، مالک. (۱۳۹۸). روش‌های نوین آموزش زبان عربی در دو مقطع متوسطه. *مجله پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب*، ۱ (۱)، ۷۹-۹۷.
- ۱۲ نورسیده، علی‌اکبر. (۱۳۹۷). بازنگری در دروس رشته زبان و ادبیات عربی دوره کارشناسی با عنایت به سرفصل‌های رشته هم‌شاخه. *مجموعه مقالات اولین همایش کشوری دانش موضوعی تربیتی، دانشگاه فرهنگیان*، صص ۴۳-۲۰.
- ۱۳ یعقوبی، محمد و عبدی، احمد. (۱۴۰۱). چالش‌های آموزش زبان عربی در مدارس ایران. *دوفصلنامه پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب*، ۴ (۲)، ۱۸۹-۱۹۹.

- ۱۴ Renzulli, J. S., & Reis, S. M. (۲۰۱۴). *The schoolwide enrichment model: A how-to guide for talent development*. Prufrock press.
- ۱۵ Mustafiyanti, M., Putri, M. P., Muyassaroh, M., Noviani, D., & Dylan, M. (۲۰۲۳). A Form of Independent Curriculum, an Overview of Independent Learning at State Elementary School ۰۵ Gelumbang Muaraenim. Pengabdian: Jurnal Abdimas, ۱(۲), ۸۲-۹۶.
- ۱۶ Hollan D. (۲۰۱۲).
- ۱۷ Onthevarietiesandparticularitiesofculturalexperience.Ethos; ۴۰(۱):۳۷-۵۳.